

Alicja Ungeheuer-Gołąb
Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Pedagogiczny

Rozważania na temat aksjologii w wychowaniu literackim na przykładzie toposu królewny

Contemplation on the Subject
of the Axiological Aspect of Literary Education
Based on the Example of the Princess Topos

SŁOWA KLUCZOWE ABSTRAKT

literatura dla dzieci,
topos królewny,
wychowanie literac-
kie, wartości, teoria
archetypów

Tematem przedłożonego artykułu są rozważania dotyczące aksjologicznego aspektu wychowania literackiego na przykładzie toposu królewny. Przedmiotem badań uczyniono postać królewny – bohaterki literatury dziecięcej w jej aspekcie archetypowym, pojmowanej jako topos literatury dziecięcej. W omówieniu zwrócono uwagę na istotę podejmowania problematyki wartości w wychowaniu literackim dziecka. Nawiązano do różnych koncepcji wychowania (C. Freinet, M. Montessori, H. Read, J. Korczak, S. Szuman), wskazując, że w praktycznym zastosowaniu istnieją trudności w egzekwowaniu ich podstawowych zasad. Autorka zaakcentowała funkcję nośnika wartości jako istotną w wychowaniu literackim. Wskazała na ważną rolę archetypów oraz toposów literatury dziecięcej. Istotne znaczenie aksjologicznej funkcji literatury dla dzieci zaprezentowano na przykładzie archetypowego wzorca bohaterki utworów literatury dla dzieci – królewny, jako nośnika wartości rozumianych przez dzieci najmłodsze. Autorka odniosła się do kategorii literatury dla dzieci Jerzego Cieślakowskiego, teorii archetypów literatury dziecięcej Alicji Baluch, zjawisk antropologii kultury (J.G. Frazer, W. Propp), elementów psychoanalizy (B. Bettelheim, C.P. Estés, P. Péju). Tekst ma charakter teoretyczny i stanowi wprowadzenie do szerszych rozważań.

KEYWORDS ABSTRACT

literature for children, princess topos, literary education, value, theory of archetypes

The presented article focuses on some thoughts on the subject of the axiological aspect of literary education based on the example of a traditional theme or literary convention of the princess (topos). The subject matter of the research is the figure of the princess – a children's literature character - in her archetypal aspect seen as a typical topos of children's fiction. Attention has been paid to attempts at raising the problem of certain values in children's literary education. The author examines diverse perspectives concerning education (C. Freinet, M. Montessori, H. Read, J. Korczak, S. Szuman) pointing that there are many problems when it comes to the enforcement of its basic rules or assumptions. The author also accentuates an important function of carrying and presenting some values in literary education. To present this issue clearly, the important role of the archetypes and topoi of children's literature has been emphasized. The important meaning of the axiological function of literature for children is illustrated by means of the example of the archetypal model of a hero-princess in children's literature as a carrier of values understood especially by younger children. The author refers to the category of literature for children by Jerzy Cieřlikowski, the theory of archetypes in children's fiction by Alicja Baluch, issues of cultural anthropology (J.G. Frazer, W. Propp) as well as to certain psychoanalytical aspects (B. Bettelheim, C. P. Estés, P. Péju). The text is of a theoretical nature and something of an introduction to further deliberation.

Wstęę

- Nie chcę już czytać tej książki – mówi dziewięcioletni chłopiec, oddając matce nowy, pięknie wydany egzemplarz utworu Whybrowe'a.
- Dlaczego? – pyta ze zdziwieniem kobieta.
- Bo jak to czytam, to mi się zdaje, że jestem taki niedobry jak ten Wilczuś¹.

Próbując zdefiniować termin „wartość”, natrafiamy na trudności wynikające z rozbieżności w jego rozumieniu, uwarunkowane przyjętymi postawami ideologicznymi i filozoficznymi. Jeśli będziemy je rozpatrywać w odniesieniu do tekstu literackiego biorącego udział w procesie wychowania, powinniśmy zwrócić uwagę na wartości etyczne nie tylko zawarte w treści, ale także ukryte w formie wypowiedzi artystycznej.

¹ Z własnych obserwacji.

Utwór literacki jako dzieło sztuki posiada bowiem wiele walorów estetycznych, które wraz ze składnikami treści oddziałują na wychowanka². Ważny jest więc nie tylko wyrażony sens, ale i forma, która także może mieć znaczenie, gdy rozpatruje się sferę wartości. To podejście pozwala na wyeksponowanie w definiowaniu wartości takich określeń, jak: „byt, który dzięki swej treści zawiera pewną doskonałość”, „to, co pozwala nadać sens istnieniu ludzkiemu, co pozwala nam stawać się i być naprawdę ludźmi”³, bo – jak pisze filozof – wartość to „jakość bytu”⁴. Anna Błasiak zauważa: „Nie sposób (...) zajmować się wychowaniem w oderwaniu od wartości”⁵. Podkreślają tę zależność uczeni różnych dziedzin – filozofowie, pedagodzy, literaturoznawcy⁶. Wychowanie jest więc zdeterminowane typem waloryzowanych w nim wartości, którymi ma się kierować wychowanek. Te z kolei wynikają z celów wychowawczych, które nie zawsze muszą być uznane za słuszne w znaczeniu ponadczasowym i uniwersalnym. Przekaz wartości w procesie wychowania dziecka zawsze jest bowiem uzależniony od postaw i światopoglądów społeczeństwa dorosłych.

Dorośli poświęcają wiele czasu na tworzenie dla dzieci specjalnych kanonów czytelniczych. zazwyczaj kierują się przy tym wiekiem przyszłego czytelnika, jego potrzebami emocjonalnymi i kulturalnymi, a także modelem dziecka, który według nich będzie odzwierciedlał wzór obywatela. W tym celu włączają do kształcenia literackiego dzieci elementy własnych ideologii. Często dorosły zachowuje się tak, jakby zupełnie nie ufał dziecięcym wyborom. Przytoczona wyżej rozmowa z młodym odbiorcą pokazuje jednak, że dziecko jest mądre. Jego wewnętrzna intuicja, prawda o sobie, jaką zdobył już w wieku dziewięciu lat, podpowiada małemu czytelnikowi, że nie chce być zły.

Niektórzy pedagodzy twierdzą, że dziecko najsilniej wychowują towarzyszące jego egzystencji zachowania innych⁷. Na nic zdadzą się tłumaczenie i kary, nagrody i zachęty, jeśli dziecko tuż obok siebie widzi, że dorosły jest zły, słaby i w sensie negatywnym konformistyczny. Codzienna praca pedagogów i rodziców pokazuje, jak wciąż trudno jest wprowadzać i realizować tezy pierwszych pedagogów⁸: Celestyna Freineta,

² J. Papuzińska i B. Żurkowski (red.), *Wartości w literaturze dla dzieci i młodzieży. Wybrane problemy*, Warszawa 1985.

³ R. Darowski, *Filozofia człowieka*, Kraków 2008, s. 100. Cyt. za: A. Błasiak, *Aksjologiczne aspekty procesu wychowania. Wybrane zagadnienia*, Kraków 2009, s. 20.

⁴ M.A. Krapięć, *Filozofia bytu a zagadnienie wartości*, „Znak” 17(1965) 9, s. 430. Cyt. za: A. Błasiak, *Aksjologiczne aspekty procesu wychowania*, dz. cyt., s. 20.

⁵ A. Błasiak, *Aksjologiczne aspekty procesu wychowania*, dz. cyt., s. 21.

⁶ W. Tatarkiewicz, *Pojęcie wartości, czyli co historyk filozofii ma do zakomunikowania historykowi sztuki*, [w:] tegoż, *Dobro i oczywistość*, Lublin 1989, s. 136–149; S. Konstańczak, *Problemy aksjologiczne w filozofii Maksxa Schelera*, „Słupskie Studia Filozoficzne” 6(2007), s. 39–48.

⁷ Por. K. Konarzewski, *Podstawy teorii oddziaływań wychowawczych*, Warszawa 1982, s. 87–121.

⁸ Opinię tę opieram na wiedzy wyniesionej z hospitacji lekcji w szkołach i zajęć w przedszkolach oraz rozmów przeprowadzanych z rodzicami i nauczycielami.

który mówił o naturalnym dziecięcym rozwoju⁹, Marii Montessori, która podkreślała, jak ważne są w tym wzrastaniu zmysły¹⁰, Janusza Korczaka, który wierzył, że dziecko jest wartością¹¹, Herberta Reada, który wskazywał w wychowaniu nadrzędną funkcję sztuki¹², Stefana Szumana, który uświadamiał, jak istotną rolę w życiu emocjonalnym dziecka odgrywa opowieść¹³. Wszyscy oni poświęcili życie dla wprowadzania zmian w sposobie postrzegania dziecka i dzieciństwa, pisali o tym naukowe rozprawy i nie-rzadko wzbogacali je dowodami empirycznymi. Tymczasem dziecko jest wciąż dla wielu krainą nieznaną, a pytanie, co tak naprawdę jest dla niego dobre, pozostaje bez odpowiedzi. Ważne zatem stają się wszelkie głosy podejmujące temat aksjologii w wychowaniu.

Zmiany zachodzące we współczesnej rzeczywistości, obejmujące procesy społeczne, kulturowe, polityczne, historyczne, które towarzyszą wychowaniu, prowadzą niejednokrotnie do istotnych przemian w postrzeganiu wartości i tradycyjnie obowiązujących reguł. Proces wychowania człowieka nie może jednak przebiegać bez odniesienia do istoty wartości, zatem także interesujące nas wychowanie literackie¹⁴, obejmujące różnorodne oddziaływanie literatury na wychowanka, wymaga aksjologicznej refleksji¹⁵. Nie ulega wątpliwości, że literatura z racji wpływu na odbiorcę powinna odnosić się do świata wartości. Postać literacka, której kreacja podporządkowana jest często wymaganiom społecznym, ideologicznym, kulturowym staje się figurą niosącą sensy aksjologiczno-światopoglądowe¹⁶. W sposób szczególny dotyczy to literatury dla dzieci. Zawarte w dziełach literackich wartości powinny służyć rozwojowi młodego czytelnika, jego dojrzewaniu¹⁷. Powinny pokazywać dziecku to, co istotne i czego warto

⁹ E. Filipiak, H. Smolińska-Rębas, *Od Celestyna Freineta do edukacji zintegrowanej: w poszukiwaniu modelu wczesniej edukacji, czyli o tym jak organizować sytuacje edukacyjne wyzwalające aktywność własną dziecka*, Bydgoszcz 2000.

¹⁰ M. Montessori, *Odkrycie dziecka*, Łódź 2014.

¹¹ J. Korczak, *Prawo dziecka do szacunku*, Warszawa 1929, oraz inne jego dzieła.

¹² H. Read, *Wychowanie przez sztukę*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.

¹³ S. Szuman, *Wpływ bajki na psychikę dziecka*, „Szkoła Powszechna” 1928, nr 1, 2.

¹⁴ Zagadnienie wychowania literackiego omawiała jako jedna z pierwszych H. Starzec. Zob. teŝe, *Wychowanie literackie*, PWN, Warszawa 1980.

¹⁵ J. Papuzińska i B. Żurkowski (red.), *Wartości w literaturze dla dzieci i młodzieży...*, dz. cyt.; J. Puzyńska, *Słowo – wartość – kultura*, Lublin 1997; T. Świętosławska, *Sensy i wartości. W kręgu literatury i dydaktyki*, Łódź 2005; K. Chałas, A. Maj, *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, Radom 2016.

¹⁶ B. Olszewska, *Postać literacka jako nośnik wartości na przykładzie wybranych lektur szkolnych*, [w:] *Problemy wartości i wartościowania dzieła literackiego w szkole. Etyka – estetyka – język aksjologii*, red. T. Świętosławska, Łódź 2007, s. 260–269.

¹⁷ O treściach współczesnej literatury dla dzieci czytaj m.in. w: J. Papuzińska, *Dziecko w świecie emocji literackich*, Warszawa 1996; A. Baluch, *Książka jest światem. O literaturze dla dzieci małych oraz dla dzieci starszych i nastolatków*, Kraków 2005; G. Leszczyński, *Wielkie małe książki. Lektury dzieci i nie tylko*, Warszawa 2015; A. Ungeheuer-Gołąb, *Wzorce ruchowe utworów dla dzieci. O literaturze dziecięcej jako*

poszukiwać, dążąc do samorozwoju. Internalizacja wartości jest procesem złożonym i długotrwałym. Składa się na nią pozyskiwanie informacji, przetwarzanie ich w taki sposób, że ulegają transformacji, nabywanie osobistego stosunku do uzyskanych danych w postaci akceptacji bądź odrzucenia, włączanie zaakceptowanych wartości do własnego systemu, a w końcowym etapie ich wpływ na zmiany w osobowości i postawie wychowanka¹⁸. W przypadku czytelnika istotne znaczenie ma tu oddziaływanie kreacji postaci literackich, na przykład takich jak królewna, którą dzieci poznają już w wieku przedszkolnym i która „wraca” do nich w kolejnych, poznawanych później lekturach. Warto pamiętać, że w okresie wczesnego dzieciństwa, gdy odbiorcy mają 3–5 lat, ich system wartości dopiero się kształtuje¹⁹. Tym bardziej staje się więc ważne, jakie postaci i w jaki sposób będą włączane do ich inicjacji literackiej i kulturowej. Ze względu na to, że w tym okresie kreacja królewny dociera do dziecka głównie poprzez słuchanie baśni, proces związanych z nią wartości dzieje się w sposób niekierowany. Cechy bohaterki i sensy zawarte w utworze, realizując się w symbolicznych obrazach, oddziałują więc na odbiorcę samoczynnie²⁰.

W przypadku najmłodszych odbiorców niezwykle ważna jest związana z treścią płaszczyzna etyczna utworu, która kształtuje umiejętność odróżniania dobra od zła. Współczesny człowiek, uwikłany w stale zmieniające się procesy postmodernistycznej kultury, powinien umieć radzić sobie z tymi zmianami. Ich odbicie można znaleźć w dziełach literatury, także dziecięcej. Należą do nich arcydzieła, bestsellery, książki kultowe²¹, ale również takie, które konkretny czytelnik ocenia jako ważne dla siebie. Są wśród nich baśnie ludowe i literackie, bajki i bajeczki, wiersze i dłuższe utwory pisane prozą.

Uwagi o wartościach literatury dziecięcej

Literatura jako sfera sztuki ma ogromne możliwości przenoszenia wartości o charakterze duchowym, kulturowym, społecznym, religijnym. Oddziaływanie utworów literackich (przez procesy projekcji, identyfikacji, katharsis, desensybilizacji) pozwala odbiorcom na asymilowanie wartości w sferze przeżyć wewnętrznych²². Dzięki temu

wędrówce, walce, tajemnicy, bezpiecznym miejscu i zabawie, Rzeszów 2009; K. Zabawa, *Rozpoczęta opowieść. Polska literatura dziecięca po 1989 roku wobec kultury współczesnej*, Kraków 2013.

¹⁸ M. Gołaszewska, *Internalizacja wartości*, „Etyka” (1978)16, s. 81–102.

¹⁹ J. Piaget, *Rozwój ocen moralnych dziecka*, Warszawa 1967.

²⁰ B. Bettelheim, *Cudowne i pożyteczne. O znaczeniach i wartościach baśni*, t. 1, 2, Warszawa 1985.

²¹ Por. A. Baluch, *Książka jest światem...*, dz. cyt.

²² I. Borecka, *Metodyka pracy z czytelnikiem chorym i niepełnosprawnym. Wstęp do biblioterapii*, Olsztyn 1991; K. Krasoń, *Baśniowe odkrywanie znaczeń jako wspomaganie rozwoju dziecka*, [w:] *Kultura literacka dzieci i młodzieży u progu XXI wieku*, red. J. Papuzińska, G. Leszczyński, Warszawa 2002.

spełnia się jeden z podstawowych celów wychowawczych – nabywanie przekonań i rozwijanie uczuć²³. Warto zauważyć, że literatura unaocznia pokrewieństwo sfery aksjologicznej z wolicjonalną, gdyż człowiek, aby poprawnie funkcjonować, musi dokonywać wyborów²⁴. Należy też pamiętać, że obcowanie z literaturą prowokuje czytelnika do refleksji, która w innej sytuacji mogłaby się nie zrodzić. Służy zatem formowaniu światopoglądu, zrozumieniu i poznawaniu emocji. Pomaga w samorealizacji i porządkowaniu doznań płynących z otoczenia. Wychowane literackie jako część szeroko pojętego wychowania humanistycznego wspomaga zatem „dorastanie do pełni człowieczeństwa”²⁵.

Kreacja bohatera, z którym zwykle utożsamia się odbiorca, pozwala na wyrobienie sobie stosunku do charakteru wartościowania i wyborów literackiej postaci. Przyczynowo-skutkowa kompozycja fabuły pobudza do refleksji i indywidualnej postawy odbiorcy wobec bohatera literackiego. Utwór prowokuje więc czytelnika do oceny, a jednocześnie stwarza możliwość utożsamiania się z postacią.

Literatura dla dzieci i młodzieży jest artefaktem szczególnego rodzaju. Dzięki niej dziedziczone są bowiem z pokolenia na pokolenie tematy, motywy, postaci, fabuły, które oddziałują niekiedy na całe społeczeństwa. Tą drogą przekazywane są więc także wartości, którymi nasycona jest kultura. Trafiając do świadomości całkiem małych dzieci, często stają się podstawą ich wyborów w późniejszym życiu. Obszar ten służy zatem w pełni procesowi „pielęgnowania wyobraźni”, w wyniku którego rozwija się empatia²⁶. Istotne jest więc, aby piśmiennictwo dla młodych odwoływało się do wartości ponadczasowych, nienacechowanych potrzebami ideologicznymi czy prywatnymi. Można przypuszczać, że utworami spełniającymi te warunki są najpewniej teksty, które niosą znaczenia archetypowe²⁷.

Wartości literatury dziecięcej można rozpatrywać w szerokiej perspektywie, zwracając uwagę na istotne zjawiska występujące w jej rozwoju i sposobach istnienia, oraz w perspektywie węższej, wskazując na wartości etyczne, społeczne, religijne itp., jakie można zaobserwować w świecie przedstawionym dzieła. Źródeł wartości utworów literatury dziecięcej należy poszukiwać w kategoriach wyróżnionych przez Jerzego Cieślakowskiego, takich jak: dziecięcość, podkultura, osadzenie w folklorze, bajka (w szerokim ujęciu), a szczególnie toposy literatury dziecięcej, czyli kategorie „utrwalone i przeżyte w dzieciństwie, którymi fascynację jesteśmy w stanie odczuć dopiero

²³ J. Homplewicz, *Etyka pedagogiczna*, Warszawa 2000, s. 11.

²⁴ Por.: C. Matuszewicz, *Psychologia wartości*, Warszawa 1975, s. 24–28.

²⁵ P. Woźniak, *Wychowanie do wartości – kilka uwag teleologicznych*, [w:] *Problemy wartości i wartościowania...*, dz. cyt., s. 357.

²⁶ M.C. Nussbaum, *Nie dla zysku. Dlaczego demokracja potrzebuje humanistów*, Warszawa 2016, s. 113.

²⁷ O pojęciu archetypu czytaj w: C.G. Jung, *Pisma wybrane*, Warszawa 1976.

w dorosłości”²⁸. Odnosząc się do toposów literatury dziecięcej, koncentruję się głównie na postaci królewny, jako wzorcu archetypicznym występującym w utworach literackich dla dzieci. Z uwagi na to, że postać królewny jest bardzo pojemnym tekstem kultury i można go rozpatrywać w ujęciu diachronicznym i synchronicznym, przedstawione tu dociekania należy traktować jako wprowadzenie do szerszego omówienia.

Koniec XX wieku przyniósł szybki i intensywny rozwój zainteresowania literaturą dla dzieci, jakby nagle dorośli nareszcie zdali sobie sprawę z tego, że ich dojrzałe przeżycia biorą swój początek z przeżyć płynących z opowieści wysłuchanych w dzieciństwie. Musiało upłynąć ponad sto lat od czasów powstania pierwszych teorii psychologów, którzy kładli nacisk na wagę okresu dzieciństwa w życiu człowieka, jak Zygmunt Freud czy Melanie Klein, by stało się powszechnie jasne, że świat doznań dziecka wpływa na świat doznań dorosłego.

Kiedy rozważamy zagadnienie wartości utworów literatury dziecięcej, zwykle myślimy o głównym ich czytelniku, o dziecku. Bierzymy pod uwagę rozmaite funkcje literatury i roztrząsamy, czy utwór wnosi w życie dziecka coś ważnego, czy oddziałuje na dziecięce postawy, czy uwrażliwia, a nawet czy działa terapeutycznie. Ale chyba każdy dorosły człowiek pamięta swoje ważne opowieści dzieciństwa – historie opowiedziane przez babki, matki, nianie, a także pierwsze książki z ilustracjami, które zapadły w pamięć. Dlaczego je pamiętamy? Jakie walory ukrywają pierwsze ważne utwory, w których żeńska bohaterka przyjmuje pozycję królewny?

Zdaniem J. Cieślukowskiego dopiero w dojrzałym wieku jesteśmy w stanie w pełni odczuć „przeżyte w dzieciństwie fascynacje” toposami dziecięcej literatury. Ponieważ topiczne obrazy utrwalone i zachowane przez lata ożywają w rozmaitych momentach życia człowieka-czytelnika, można uznać, że jedną z podstawowych wartości literatury jest świat jej toposów. Niesie on cele długofalowe i nie zamyka się w doraźnym zrozumieniu i zapamiętaniu losów Śnieżki, Kopciuszka czy Calineczki. W rzeczywistości służy bowiem nauce wielopłaszczyznowego i komparatystycznego spojrzenia na opowiedzianą w utworze historię. Aby ten cel osiągnąć, należy poznawać i przeżywać literaturę w dzieciństwie, gdyż ów akt fascynacji utworem jest zawsze tylko otwieraniem kolejnych drzwi do dalszych literackich doświadczeń.

O wartości toposu królewny

Choć królewna wydaje się jedną z najbardziej wyrazistych postaci w literaturze dla dzieci, jej opis i charakterystyka nie są łatwe. Niniejszy tekst należy więc traktować jako wprowadzenie do podjętego w temacie zagadnienia, a nie jako materiał, który je w pełni wyczerpuje. Bohaterka ta niesie znaczenia symboliczne i przenośne, które

²⁸ J. Cieślukowski, *Literatura i podkultura dziecięca*, Wrocław–Kraków–Warszawa–Gdańsk 1975, s. 5-6.

narosły w ciągu historii kultury, a to nasuwa mnogość interpretacji. W pracach badawczych dotyczących baśni pojawiają się odniesienia do teorii archetypów Carla Gustawa Junga²⁹ czy psychoanalizy Brunona Bettelheima³⁰. Szczególnie w ostatnich latach częstym tematem rozważań badaczy stała się występująca w baśni postać żeńska, które realizuje zadania ważne dla procesu rozwoju kobiety³¹. Zdaniem psychologów jungowskich istotne znaczenie w tym procesie mają obrazy archetypowe, dlatego chciałabym odnieść się w tym miejscu do teorii występowania archetypów w literaturze dziecięcej autorstwa Alicji Baluch. Badaczka, proponując tematyczne ujęcie lektury, dowodzi, że „w utworach przeznaczonych dla dzieci daje się zauważyć i wyodrębnić specyficzne «rozpoznania», które układają się w następujące wzorce jednoczącego znaczenia: królowny, ogrodu, księgi i przewodnika”³². Zdaniem A. Baluch małe dzieci odczuwają ich obrazową obecność, a ta daje im poczucie zharmonizowanego świata. Obserwacja ta tworzy podstawę dla wskazania, że archetypowe obrazy stanowią o wartości utworów przeznaczonych dla dzieci. W naturalny sposób zyskują one znaczenie toposów dziecięcej literatury. Jako podstawowe tematy prowadzą dziecięcego odbiorcę przez literacką rzeczywistość. Czasem stają się „drogowskazem”, innym razem „skarbem”. Zawsze mieszcząc się w obszarze kultury, stają się też odbiciem okolicy dzieciństwa. Obrazy, które wchodzą w rolę „drogowskazu”, pokazują dziecku różne możliwości realizacji marzeń i celów, podpowiadają, jak rozwiązać trudny problem, stwarzają przestrzeń dla odczuwania bezpieczeństwa. Taki „dydaktyczny” wymiar literatury dziecięcej wywodzi się z pierwszych tekstów kierowanych do dzieci – bajek i powiastek Heinricha Hoffmana, Stanisława Jachowicza, Władysława Bełzy. Pedagogiczny sposób myślenia o literaturze powoduje, że za wartościowe uznaje się głównie te utwory, które niosą wychowawcze przesłanie, pouczenie, morał, które wpływają na kształtowanie się

²⁹ C.G. Jung, *Archetypy i symbole...*, dz. cyt.; A. Baluch, *Archetypy literatury dziecięcej*, Wrocław 1993.

³⁰ B. Bettelheim, *Cudowne i pożyteczne...*, dz. cyt.

³¹ Zob. K. Dunin, *Karoca z dyni*, Warszawa 2000; C.P. Estés, *Bięgająca z wilkami. Archetyp Dzikiej Kobiety w mitach i legendach*, Poznań 2001; M. Graban-Pomirska, *Mała dziewczynka we współczesnej baśni literackiej*, [w:] *W poszukiwaniu małej dziewczynki*, red. I. Kowalczyk, E. Zierkiewicz, Poznań 2003; P. Péju, *Dziewczynka w baśniowym lesie. O poetykę baśni: w odpowiedzi na interpretacje psychoanalityczne i formalistyczne*, Warszawa 2008; A. Baluch, *Autoanaliza baśni i Białośnieżce i Różyczce*, [w:] *też: Od form prostych do arcydzieła*, Kraków 2008; A. Ungeheuer-Gołąb, *O królownach – bohaterkach literackich utworów dla dzieci Roksany Jędrzejewskiej-Wróbel*, [w:] *Evropska dimerze ceske a polske literatury/Europejski wymiar literatury czeskiej i polskiej*, red. L. Martinek, Opava 2011; *Też: Siedząca na drzewie... W poszukiwaniu żeńskich wzorców osobowych w literaturze dla dzieci*, [w:] *Nowe opisanie świata. Literatura i sztuka dla dzieci i młodzieży w kręgach oddziaływań*, red. B. Niesporek-Szamburska i M. Wójcik-Dudek, Katowice 2013; *Też: O dobrej dziewczynie (w przestrzeni wybranych baśni ludowych)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historicolitteraria”, t. XIV, 2014; G. Lason-Kochańska, *Gender w literaturze dla dzieci i młodzieży. Wzorce płciowe i kobiece repertuar tematyczny*, Słupsk 2012; S.W. Światała, *Dziewczynki i kobiety na drodze do samorealizacji*, [w:] *Dziecko i baśnie świata w kontekście wczesnej edukacji*, Szczecin 2016.

³² A. Baluch, *Archetypy literatury...*, s. 33. Określenie „wzorzec jednoczącego znaczenia” pochodzi z pracy N. Frye’a. Zob. N. Frye, *Mit, fikcja i przemieszczenie*, „Pamiętnik Literacki” 1969, z. 2.

postaw dziecka wobec świata. W wyniku takiego myślenia twórcy i odbiorcy wielokrotnie wpadali w pułapkę uwarunkowań ideologicznych, co powodowało, że tekst literatury tracił walor autentycznego dzieła o wymiarze artystycznym i uniwersalnym. Tymczasem rolę „drogowskazu” realizuje też dzieło przez swój estetyczny wymiar, wtedy najpełniej dochodzą do głosu zawarte w nim obrazy³³. A. Baluch podkreśla ich znaczenie emocjonalne, dzięki któremu odbiorca przyjmuje je jako obrazy pierwotne, czyli archetypy³⁴. Ponieważ zaś pochodzą one od wzorców kulturowych zobrazowanych w baśniach i dziecięcej podkulturze, należą, zdaniem badaczki, do wielkich tematów literatury. Ich jakość aksjologiczna jest zatem nie do przecenienia. Idąc tropem podziału na „drogowskazy” i „skarby”, warto zastanowić się, jakiego typu wskazówki dają dziecku obrazy pierwotne i jakie znajduje ono dzięki nim skarby.

Nie wszyscy dorośli rozumieją, jak ważna w kształtowaniu podejścia do życiowych zadań jest wewnętrzna narracja, która towarzyszy dziecku już od piątego roku życia³⁵. Wtedy też jednym z jej ważnych składników stają się marzenia o byciu królową, co niejednokrotnie odzwierciedlają prace plastyczne dziewcząt, przedstawiające wizerunki długowłosych kobiet ubranych w „balowe” suknie. Może dlatego, jak twierdzi Baluch, królowa należy do podstawowych archetypowych wzorców literatury dziecięcej. Postać wywiedziona z baśni ludowej, lubiana głównie przez dziewczynki, doskonale zdomowała się w tekstach literatury dziecięcej. Baśniowy obraz królowy to obraz tak zwanej królowy prawdziwej, która aby nią być, musi spełnić pewne warunki. Królowa powinna zatem być niewinna, posłuszna i wierna, powinna czekać na królewicza, który ją uratuje, aby wyjść za niego za mąż i urodzić mu dzieci. Wymogi kreacji obejmują też wygląd zewnętrzny królowy, która ma być piękna według popularnego kanonu: szczupła, wąska w talii, najlepiej z jasnymi, długimi włosami. Jej urodę podkreślają korona, wspaniała suknia, biżuteria, pantofelki z obcasami. Wzorec takiej postaci funkcjonuje w baśni i stanowi rdzeń, wokół którego narastają całkiem nowe lub nieco tylko przekształcone cechy. To cechy, które spotyka się często w opisach i popularnych mniemaniach o królowach. Królowa prawdziwa, do której najlepiej przystaje archetyp z pracy A. Baluch, to postać z baśni ludowej. Typowym jej przykładem jest kreacja Kopciuszka, do której wielokrotnie nawiązywali twórcy literatury dziecięcej, a także literatury dla dorosłych. Jednak, jak pisze Włodzimierz Propp, baśniowa królowa „jako kobieta nie jest nigdy dokładnie opisana (...) jej cechy odsłonią się stopniowo w jej postępowaniu”³⁶. Znaczenie bohaterki-królowy

³³ O harmonizującej roli sztuki czytaj w: H. Read, *Wychowanie przez sztukę*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1976.

³⁴ A. Baluch, *Archetypy literatury...*, s. 41.

³⁵ J. Piaget, *Mowa i myślenie dziecka*, Lwów-Warszawa 1929, s. 54.

³⁶ W. Propp, *Historyczne korzenie bajki magicznej*, Warszawa 2003, s. 334.

rośnie więc wraz z jej działaniem w utworze. Królowa niesie wartości ze wszystkich obszarów aksjologicznych wymienianych przez teoretyków: poznawcze, moralne, estetyczne, obyczajowe, witalne, hedonistyczne, prestiżowe, także transcendentne, bo postać królowy niesie walor świętości³⁷.

Twórczość literacka XIX, XX i XXI wieku przyniosła liczne warianty postaci królowy. Proces ewoluowania jej toposu jest rozciągnięty na wiele lat rozwoju kultury człowieka. Bywa zatem niejednokrotnie, że królowa, choć spełnia niektóre warunki wzorca, często posiada też inne, niezwiązane z nim cechy. Z czasem zmieniła się sceneria świata przedstawionego budowanego wokół królowy z typu fantastyki baśniowej na bliższy realizmowi, a niekiedy bohaterka pokazana jest w konwencji zupełnie realistycznej. Pochodnymi Kopciuszka, Śpiącej Królowy czy Śnieżki są bohaterki baśni Hansa Christiana Andersena, Lewisa Carrolla czy Astrid Lindgren, a także polskich twórców: Zofii Urbanowskiej, Janiny Porazińskiej, Kornela Makuszyńskiego, a współcześnie Roksany Jędrzejewskiej-Wróbel. Postaci te zachowują poniekąd status królowy, jednocześnie gubią jednak niektóre z podstawowych wyznaczników toposu, jak na przykład złote włosy (według Proppa jedyna cecha, która jest podana w baśni bezpośrednio), pokora, pragnienie poślubienia księcia, tradycyjny stosunek królowy do księcia (szczególnie w twórczości ostatnich lat). Księżę nie jest już kimś, o kim królowa marzy, czasem nawet traktowany jest jak natręt (*Małeńkie królestwo królowy Aurelki* R. Jędrzejewskiej-Wróbel) albo w ogóle nie występuje w utworze (*Królowa* R. Jędrzejewskiej-Wróbel). Atrybuty królewskiego stanu, jak korona, berło czy strojna suknia, nie stanowią już dla królowy najważniejszych przedmiotów decydujących o wartości postaci. Bohaterka niejednokrotnie wybiera inne rekwizyty, które na koniec stawia wyżej niż te uznane za prawdziwe baśniowe skarby (*Królowa* R. Jędrzejewskiej-Wróbel). Typowe dla baśniowej królowy zachowania, jak: spanie, przebywanie wysoko, stan katatonii itp., nie są już dla współczesnych bohaterek literatury dziecięcej czymś nieodzownym. Jak wiadomo, w antropologicznej i psychoanalitycznej perspektywie bohaterka-królowa zostaje „na chwilę” wyłączona z życia, aby zharmonizować swą wewnętrzną istotę³⁸. Niektóre nowe typy bohaterek nie potrzebują tego zawieszenia, od początku wydają się samodzielne, silne i nieustannie aktywne (Gerda – *Królowa Śniegu* H.Ch. Andersen, Ronja – *Ronja, córka zbójnika* A. Lindgren, Alicja – *Historyjki o Alicji, która zawsze wpadała w kłopoty* G. Rodari).

W kontekście wartości płynących z lektury można by więc zapytać: Która postać bohaterki-królowy jest bardziej wartościowa dla dziecka-odbiorcy? Czy pierwsza,

³⁷ J.G. Frazer i W. Propp wspominają o ochronie królów i królewskich dzieci, i przetrzymywaniu ich w pomieszczeniach wieży, która dzięki swej wysokości chroniła ich święte pochodzenie. Wierząco bowiem, że wszelkie zło bierze się z ziemi. Por. Tenże, *Złota gałąź*, Warszawa 1978, s. 439; W. Propp, *Historyczne korzenie...*, s. 33–40.

³⁸ Pisałam na ten temat w: A. Ungeheuer-Gołąb, *Siedząca na drzewie...*, dz. cyt.

która wytrwale stoi na straży tradycyjnych nakazów i ustala miejsce kobiety głównie w orbicie męzczyzny, reprezentując „nieruchomość”³⁹ Czy druga, wyzwolona, poszukująca wciąż nowych wyzwań, porzucająca utartą drogę dla krętych ścieżek, o której Pierre Péju pisze, iż przemieszcza się jakby między „przegródkami” wyznaczającymi jej życiowe role⁴⁰. Jako czytelnicy baśni ludowej jesteśmy bardzo przywiązani do pierwszej, ale wydaje się, że ważne są obie. Wartość pierwszej stanowi utrwalony w kulturze wizerunek – niedościgły, pobudzający do ciągłego starania, aby mu dorównać. Wartość drugiej reprezentuje zmienność, możliwość przeciwstawiania się schematom. Jest istotne, że obydwa odzwierciedla literatura. Stamtąd przenikają one do sfery wychowania, wpływając na postawy dziecka wobec świata, w którym żyje. Zdaniem Clarissy Pinkoli Estés taka dwoistość spowodowana jest siłami, które tkwią w psychice kobiety i mogą tworzyć niezliczoną ilość kombinacji⁴¹. Z nich wszystkich można wysnuwać kierunki rozwoju kobiety.

Jak zauważa Ryszard Jedliński „znaczna część cennych wyborów aksjologicznych dokonanych w czasie interpretacji tekstów literackich i innych tekstów kultury pozostanie zakodowana w umyśle ucznia, stając się swoistym magazynem wartości, z którego będzie mógł czerpać w czasie przyszłym (...)”⁴². Postać królowej mieści się w repertuarze dzieci najmłodszych, a dzięki specyficznej konstrukcji pozwala na jasną interpretację reprezentowanych przez nią wartości. Ponadto wartość królowej jest akcentowana poprzez jej zestawianie z czarownicą lub inną postacią negatywną (macochą, uzurpatorką). Dychotomiczny układ pozwala na zestawienie wartości i antywartości w utworze dla najmłodszych odbiorców. Dzięki biegunowemu ujęciu bohaterów i zjawisk w baśni dziecko zaczyna orientować się w świecie wartości pozytywnych i negatywnych (*Kopciuszek, Królowa Śnieżka, Śpiąca Królowa, Roszpunka*)⁴³.

Wielopoziomowe transformacje królowej tworzą obszar literatury odnoszący się do głębokiej potrzeby dziewczynki – chęci bycia królową. Celem tego dziecięcego marzenia jest osiągnięcie cech zewnętrznych i wewnętrznych tej postaci. Jak pisałam, w miarę postępujących zmian w życiu społecznym model królowej z baśni zaczął być zastępowany modelem królowej stworzonej „na użytek” zastanej sytuacji. Baśniowy rys bohaterki zaczął ustępować kreacji popkulturowej, w której wyostrome zostały takie cechy, jak: blond włosy, upiększający makijaż, nowoczesny strój, w niektórych przypadkach zbliżające wizerunek bohaterki do kiczu. Zmienił się też charakter

³⁹ Pierre Péju, analizując baśnie ludowe, wysuwa koncepcję kobiety-przedmiotu, pozostającej w stanie unieruchomienia. Por.: P. Péju, *Dziewczynka w baśniowym lesie...*, s. 139 i in.

⁴⁰ Tamże, s. 147.

⁴¹ C.P. Estés, *Biegająca z wilkami...*, s. 131–132.

⁴² R. Jedliński, *Edukacja polonistyczna w ujęciu aksjologicznym*, [w:] *Problemy integracji i zagadnienia aksjologiczne w edukacji polonistycznej*, red. E. Mazur i D. Hejda, Rzeszów 2012, s. 260–261.

⁴³ O wartościowaniu na poziomie języka czytaj w: J. Puzynina, *Język wartości*, Warszawa 1992, s. 39–43.

królowy, z łagodnej i pokornej istoty stała się pewną siebie, często walczącą o swoje prawa wojowniczką⁴⁴. Typ ten także występuje w baśniach magicznych, jednak agresywny charakter działań bohaterki zwykle służy tam zdobyciu księcia, czyli realizowaniu głównego przeznaczenia królowy. Natomiast w kreacjach współczesnych królowa schodzi z utartej ścieżki nie dlatego, że pragnie zostać żoną, ale najczęściej dlatego, że chce zachować własną tożsamość (*Alicja w krainie czarów* L. Carroll, *Pippi Langstrumpf* A. Lindgren).

Przeobrażenia w wizerunku królowy można by uznać za niekorzystne, upatrując w pierwotnej wersji wartości ponadczasowych i jedynych właściwych. Należy jednak zauważyć, że to właśnie cechy dodane lub zmienione zaspokajają coraz częściej oczekiwania współczesnej dziewczynki. Za wartość można zatem uznać wizerunek transformującej się królowy, nadbudowany na jej obrazie archetypowym.

Współczesna cywilizacja stara się niejednokrotnie pogodzić archetyp z popkulturą. Pokazują to przykłady kultury dorosłych, kiedy w percepcji głównej bohaterki, która często nie jest postacią w pełni pozytywną, odbiorca zachowuje obraz wrażliwej, niewinnej młodej kobiety⁴⁵. Jak to możliwe? Źródło tego rodzaju recepcji leży prawdopodobnie w typie konstrukcji żeńskiej postaci, w którym wymieszano cechy niewinnej i pięknej z cechami zbrukanej i grzesznej. Takie pomieszanie jest, zdaniem Péju, typowe dla postaci dziewczynki⁴⁶. Zauważył je już wiele lat temu Lewis Carroll, fotografując małą Alicję Liddell (chodzi o fotografię Alicji stylizowanej na żebraczkę⁴⁷). Choć literatura dla dzieci nie daje tak wyrazistych i skrajnych przykładów jak utwory dla dorosłych, to należy przyznać, że królowa, która skarży się z powodu zbyt szorstkiej sukni, kłóci się z królewiczem czy kopie grządkę⁴⁸, jest obrazem zupełnie odmiennym od kreacji tradycyjnego Kopciuszka, który marzy o balowej sukni, pokornie znosi niedogodności związane z życiem służącej, a związek z księciem uważa za największą nagrodę. Prawdopodobnie mit nieskazitelnej królowy prawdziwej wpływa w szczególny sposób na postrzeganie siebie przez dziewczynki, a później kobiety.

⁴⁴ Należy zauważyć, że nie wszystkie bohaterki baśni ludowej zachowują postać „uległej piękności”. Propp podaje dwa podstawowe typy: królową łagodną i królową wojowniczkę. Zob. W. Propp, *Historyczne korzenie...*, s. 333.

⁴⁵ Przykłady takich kreacji żeńskich postaci można znaleźć w literaturze i filmach dla dorosłych, jak: *Niebezpieczne związki* Pierre’a Chadelrosa de Laclous (1782) – pierwsza ekranizacja (1959) w reżyserii Rogera Vadima; *Pigmalion* – dramat George’a Bernarda Shawa (1919), ekranizacja (1938) w reżyserii Anthony’ego Asquitha i Lesliego Howarda; *Śniadanie u Tiffany’ego* Trumana Capote’a (1958) – adaptacja filmowa (1961) w reżyserii Blake’a Edwardsa; *Pretty women* – film (1990) w reżyserii Garry’ego Marshalla.

⁴⁶ P. Péju, *Dziewczynka...*, s. 121.

⁴⁷ https://en.wikipedia.org/wiki/Lewis_Carroll#/media/File:Alice_Liddell_2.jpg [dostęp: 17.04.2017].

⁴⁸ Mowa o zachowaniach bohaterki z utworu R. Jędrzejewskiej-Wróbel. Zob.: *też*, *Małe królestwo królowy Aurelii*, il. J. Jung, Warszawa 2009.

Ewolucja postaci królowny jest rozłożona na wiele lat rozwoju literatury dla dzieci. Przez cały ten czas królowna zaprzęta umysły małych dziewczynek, które marząc o „byciu królowną prawdziwą”, realizują często model „nowej królowny”. Godzą w ten sposób uwewnętrzną, głęboką potrzebę nieskazitelności z tym, co niosą wymagania realnego życia. Proces ten bywa trudny, często rodzi pytania i wątpliwości wynikające z konieczności podejmowania życiowych wyborów. Topiczne obrazy zawarte w literackich arcydziełach pomagają w ich dokonywaniu, wskazują (jak „drogowskazy”), gdzie jest ukryty „skarb”.

W obecnym czasie, kiedy na świecie i w Polsce wprowadzane są zmiany w systemach edukacji polegające na ograniczeniu nauk humanistycznych na rzecz ścisłych i technicznych, można zadać pytanie o znaczenie literackich toposów w budowaniu przyszłej kultury. Wydaje się, że szczególnie gdy chodzi o kształtowanie krytycznego myślenia, refleksji, umiejętności rozumienia innych ludzi, model wychowania przez wartości humanistyczne mógłby bardzo dobrze się sprawdzić⁴⁹. Jednym z jego składników jest wychowanie literackie, o którym tu mowa. W jakimś jego kręgu mieści się zapoznawanie z kreacjami bohaterów literackich, w tym z królowną.

Bibliografia

- Baluch A., *Archetypy literatury dziecięcej*, Wydawnictwo Waław Bagiński i Synowie, Wrocław 1993.
- Baluch A., *Autoanaliza baśni i Białosnieżce i Różyczce*, [w:] tejsze, *Od form prostych do arcydzieła*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków 2008.
- Baluch A., *Książka jest światem. O literaturze dla dzieci małych oraz dla dzieci starszych i nastolatków*, Universitas, Kraków 2005.
- Bettelheim B., *Cudowne i pożyteczne. O znaczeniach i wartościach baśni*, przekł. D. Danek, t. 1, 2, PIW, Warszawa 1985.
- Błasiak A., *Aksjologiczne aspekty procesu wychowania. Wybrane zagadnienia*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2009.
- Borecka I., *Metodyka pracy z czytelnikiem chorym i niepełnosprawnym. Wstęp do biblioterapii*, Wydawnictwo WSP w Olsztynie, Olsztyn 1991.
- Chałas K., Maj A., *Encyklopedia aksjologii pedagogicznej*, PWE Polwen, Radom 2016.
- Cieślakowski J., *Literatura i podkultura dziecięca*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo, Wrocław–Kraków–Warszawa–Gdańsk 1975.
- Darowski R., *Filozofia człowieka*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2008.
- Dunin K., *Karoca z dyni*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2000.
- Estés C.P., *Biegnąca z wilkami. Archetyp Dzikiej Kobiety w mitach i legendach*, przekł. A. Cioch, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2001.

⁴⁹ M.C. Nussbaum, *Nie dla zysku...*, s. 113–138.

- Filipiak E., Smolińska-Rębas H., *Od Celestyna Freineta do edukacji zintegrowanej: w poszukiwaniu modelu wczesnej edukacji, czyli o tym jak organizować sytuacje edukacyjne wyzwalające aktywność własną dziecka*, Wydawnictwo WSP w Bydgoszczy, Bydgoszcz 2000.
- Frazer J. G., *Złota gałąź*, przeł. H. Krzeczkowski, PIW, Warszawa 1978
- Frye N., *Mit, fikcja i przemieszczenie*, „Pamiętnik Literacki” 1969, z. 2.
- Gołaszewska M., *Internalizacja wartości*, „Etyka” (1978)16.
- Graban-Pomirska M., *Mała dziewczynka we współczesnej baśni literackiej*, [w:] *W poszukiwaniu małej dziewczynki*, red. I. Kowalczyk, E. Zierkiewicz, Poznań 2003.
- Homplewicz J., *Etyka pedagogiczna*, Wydawnictwo Salezjańskie, Warszawa 2000.
https://en.wikipedia.org/wiki/Lewis_Carroll#/media/File:Alice_Liddell_2.jpg [dostęp: 17.04.2017].
- Jedliński R., *Edukacja polonistyczna w ujęciu aksjologicznym*, [w:] *Problemy integracji i zagadnienia aksjologiczne w edukacji polonistycznej*, red. E. Mazur i D. Hejdy, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2012.
- Jędrzejewska-Wróbel R., *Małe królestwo królowy Aurelki*, il. J. Jung, Wydawnictwo Bajka, Warszawa 2009.
- Jung C. G., *Archetypy i symbole. Pisma wybrane*, przeł. J. Prokopiuk, Czytelnik, Warszawa 1976.
- Konarski K., *Podstawy teorii oddziaływań wychowawczych*, PWN, Warszawa 1982.
- Konarski S., *Problemy aksjologiczne w filozofii Maksa Schelera*, „Słupskie Studia Filozoficzne” 6(2007).
- Korczak J., *Prawo dziecka do szacunku*, Towarzystwo Wydawnicze w Warszawie, Warszawa 1929.
- Krasoń K., *Baśniowe odkrywanie znaczeń jako wspomaganie rozwoju dziecka*, [w:] *Kultura literacka dzieci i młodzieży u progu XXI wieku*, red. J. Papuzińska, G. Leszczyński, Wydawnictwo CEBiD, Warszawa 2002.
- Krąpiec M.A., *Filozofia bytu a zagadnienie wartości*, „Znak” 17(1965)9.
- Lasoń-Kochańska G., *Gender w literaturze dla dzieci i młodzieży. Wzorce płciowe i kobiecy repertuar topiczny*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, Słupsk 2012.
- Leszczyński G., *Wielkie małe książki. Lektury dzieci i nie tylko*, Media Rodzina, Warszawa 2015.
- Matuszewicz C., *Psychologia wartości*, PWN, Warszawa 1975.
- Montessori M., *Odkrycie dziecka*, przeł. A. Pluta, Wydawnictwo Palatum, Łódź 2014.
- Nussbaum M. C., *Nie dla zysku. Dlaczego demokracja potrzebuje humanistów*, przeł. Ł. Pawłowski, Biblioteka Kultury Liberalnej, Warszawa 2016.
- Olszewska B., *Postać literacka jako nośnik wartości na przykładzie wybranych lektur szkolnych*, [w:] *Problemy wartości i wartościowania dzieła literackiego w szkole. Etyka – estetyka – język aksjologii*, pod red. T. Świętosławskiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2007.
- Papuzińska J., *Dziecko w świecie emocji literackich*, SBP, Warszawa 1996.
- Papuzińska J., Żurkowski B. (red.), *Wartości w literaturze dla dzieci i młodzieży. Wybrane problemy*, PWN, Warszawa 1985.
- Péju P., *Dziewczynka w baśniowym lesie. O poetykę baśni w odpowiedzi na interpretacje psychoanalityczne i formalistyczne*, przeł. M. Pluta, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2008.

- Piaget J., *Mowa i myślenie dziecka*, Książnica – Atlas, Lwów–Warszawa 1929.
- Piaget J., *Rozwój ocen moralnych dziecka*, przeł. T. Kołakowska, PWN, Warszawa 1967.
- Propp W., *Historyczne korzenie bajki magicznej*, przeł. J. Chmielewski, Wydawnictwo KR, Warszawa 2003.
- Puzynina J., *Język wartości*, PWN, Warszawa 1992.
- Puzynina J., *Słowo – wartość – kultura*, TN KUL, Lublin 1997.
- Read H., *Wychowanie przez sztukę*, przeł. A. Trojanowska-Kaczmarek, wstęp I. Wojnar, Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.
- Świtła S.W., *Dziewczynki i kobiety na drodze do samorealizacji*, [w:] *Dziecko i baśnie świata w kontekście wczesnej edukacji*, red. U. Chęcińska, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2016.
- Starzec H., *Wychowane literackie*, PWN, Warszawa 1980.
- Szuman S., *Wpływ bajki na psychikę dziecka*, „Szkola Powszechna” 1928, nr 1, 2.
- Świętosławska T., *Sensy i wartości. W kręgu literatury i dydaktyki*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2005.
- Tatarkiewicz W., *Pojęcie wartości, czyli co historyk filozofii ma do zakomunikowania historykowi sztuki*, [w:] tegoż, *Dobro i oczywistość*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1989.
- Ungeheuer-Gołąb A., *O dobrej dziewczynie (w przestrzeni wybranych baśni ludowych)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Historicolitteraria”, t. XIV, 2014.
- Ungeheuer-Gołąb A., *Siedząca na drzewie... W poszukiwaniu żeńskich wzorców osobowych w literaturze dla dzieci*, [w:] *Nowe opisanie świata. Literatura i sztuka dla dzieci i młodzieży w kręgach oddziaływań*, red. B. Niesporek-Szamburska i M. Wójcik-Dudek, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013.
- Ungeheuer-Gołąb A., *O królowiach – bohaterkach literackich utworów dla dzieci Roksany Jędrzejewskiej-Wróbel*, [w:] *Europejska dimerze ceske a polske literatury/Europejski wymiar literatury czeskiej i polskiej*, red. L. Martinek, Slezska Univerzita w Opavie, Opava 2011.
- Ungeheuer-Gołąb A., *Wzorce ruchowe utworów dla dzieci. O literaturze dziecięcej jako wędrówce, walce, tajemnicy, bezpiecznym miejscu i zabawie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2009.
- Woźniak P., *Wychowanie do wartości – kilka uwag teleologicznych*, [w:] *Problemy wartości i wartościowania dzieła literackiego w szkole. Etyka – estetyka – język aksjologii*, red. T. Świętosławska, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2007.
- Zabawa K., *Rozpoczęta opowieść. Polska literatura dziecięca po 1989 roku wobec kultury współczesnej*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2013.

ADRES DO KORESPONDENCJI

ADDRESS FOR CORRESPONDENCE

dr hab. prof. UR Alicja Ungeheuer-Gołąb
Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Pedagogiczny
e-mail: ala.u@interia.pl